

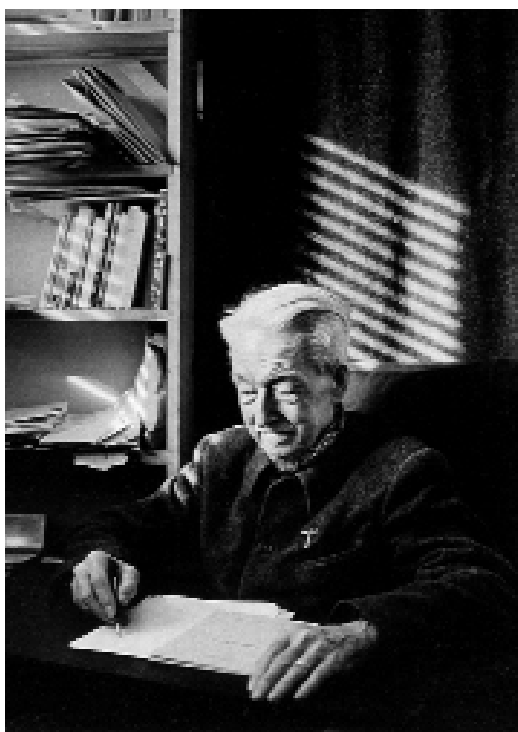
SEDM | LEKCI

JACQUES
MARITAIN

O JSOUENU

TRIADA

TRIÁDA / EDICE DELFÍN
SVAZEK SEDMDESÁTÝ DEVÁTÝ

JACQUES MARITAIN
SEDM LEKCÍ O JSOUCNU
a o prvních principech
spekulativního rozumu

TRIÁDA 2009

PŘELOŽIL A DOSLOV NAPSAL KAREL ŠPRUNK

Cet ouvrage, publié dans le cadre du programme d'aide à la publication F. X. Šalda, bénéficie du soutien du ministère français des Affaires étrangères et européennes, de l'Ambassade de France en République tchèque et de l'Institut français de Prague.

Tato kniha vychází s laskavou pomocí francouzského Ministerstva zahraničních věcí, Velvyslanectví Francouzské republiky v České republice a Francouzského institutu v Praze v rámci podpůrného programu F. X. Šalda.

© Cercle d'Études Jacques et Raissa Maritain, 1934

Translation © Karel Šprunk, 2009

ISBN tištěné knihy 978-80-86138-91-6

ISBN (PDF) 978-80-7474-159-3

ISBN (ePub) 978-80-7474-160-9

ISBN (mobi) 978-80-7474-161-6

*Věnováno
dr. Geraldu B. Thelanovi,
řediteli Institutu středověkých studií
v Torontu*

PŘEDMLUVA

Prosím pracovníky řídící tuto novou filosofickou řadu, aby mi dovolili říci, co soudím o jejich projektu. Ve Francii už existují výborné soubory historických studií o středověkém myšlení. Ale *philosophia perennis* (věčná filosofie) patří do všech dob, nepatří jen Múze Kleió.¹ Bylo třeba, aby její vitalitu a její požadavky jakožto aktuální a stále se rozvíjející filosofie ukázala řada nejen nauková (taková už také existuje), ale i řada vpravdě didaktická. Přiznejme, že nechybí úsilí takovou edici vypracovat a rozvinout, jak to vyžaduje potřeba současných lidí a jak to odpovídá nutnosti vyrovnat se s moderním myšlením.

Významným paradoxem je, že již velmi dlouho vytvářená nauka vyžaduje nejvíce práce a skrývá v sobě nejvíce příslibů nových objevů. Tam, kde (jak se zdá) bylo všechno řečeno, je třeba ještě všechno říci. Tam, kde byly principy definitivně stanoveny, tam nikdy neskončilo hledání, obnovování a prohlubování.

Základní kursy jsou samozřejmě nezbytné – z důvodů pedagogických. Avšak tomistická filosofie potřebuje především práce jdoucí do hloubky, i když zůstávají fragmentární. Pál bych si, aby sedm lekcí, které tuto ediční řadu zahajují, byly navzdory své nedokonalosti z tohoto hlediska alespoň trochu k užítku.

* * *

¹ Múza dějepisu. [Pozn. překl.]

Nyní mi dovoluete několik osobních poznámek. Pan Pierre Téqui mi řekl, že někdy dostává dopisy, v nichž se ho lidé ptají, kdy vyjde pokračování mých *Eléments de Philosophie*² (Základy filosofie), a dokonce zda jsem na započatém díle nepřestal pracovat. Vůbec jsem nepřestal, ale patrně je někdy těžké si představit, jakou předběžnou práci a jak mnoho přípravného materiálu takové pojednání předpokládá. Je nutno shrnout v didaktické formě obrovský naukový materiál a mít na zřeteli jak moudrost starých učitelů, tak problémy, které se vynořily v moderní době. Nezačínáme zkracováním, zkracujeme to, co bylo nejprve dostatečně zpracováno v pracích a studiích většího rozsahu.

Zdalo se mi, že k náležitému sepsání dalších svazků mého pojednání je třeba nejprve napsat ony rozsáhlejší studie a že tyto studie kromě toho mohou – než vyjdou ohlášené knihy – uspokojit netrpělivé očekávání těch, kteří píší panu Téquimu. A tak, pokud jde o kritiku a noetiku, připravoval jsem se důkladně na svou práci v dílech, jako jsou *Réflexions sur l'intelligence* (Úvahy o rozumu) a zvláště *Les Degrés du savoir* (Stupně poznání). Dnes mohu v ediční řadě *Cours et documents de philosophie* s radostí vydat tyto *Lekce o jsoucnu a o prvních principech spekulativního rozumu*, které se týkají kořenů metafyziky a po nichž bude následovat několik lekcí o filosofii přírody. Tak se postupně shromažďuje látka k didaktičtějším výkladu, který bude, dá-li Bůh, pokračováním mých *Základů filosofie*.

Lekce, které dnes vydáváme, jsou ještě pouhými sondami, jež věnují některým bodům větší pozornost a jiné ponechávají ve stínu. Čtenář nechť promine jejich familiární styl. Dát jim formu pojednání by vyžadovalo úplné přepracování. Raději jsem jim ponechal jejich prostý ráz – některá místa zdůrazňuji, někdy odbočuji a leccos opakuji; a tak jsou tyto lekce živější a jejich výklad je rozsáhlejší a přímější, tak jak je tomu v těsnopisném záznamu. Lekce jsem ovšem pečlivě revidoval, a někde jsem je dokonce poněkud rozšířil.

Jacques Maritain

² První díl této knihy vyšel v češtině pod názvem Úvod do filosofie [J. Maritain, *Úvod do filosofie*, přel. K. Šprunk, Praha, Univerzita Karlova 1994].

I.

Živý tomismus

1. Tomismus není jen věcí historie. Zajisté je třeba studovat ho historicky stejně jako ostatní nauky středověku a všech dob, avšak jeho podstata má univerzální dosah, je nadčasová. Nadčasové jsou ovšem (v určitém smyslu) i ostatní velké metafyziky středověku a všech dob, o tomismu to ale platí – řečeno absolutně – mnohem více, ba vrcholně, protože je všechny uvádí v soulad tím, že je převyšuje v naprosto přesahující syntéze. Odpovídá na moderní problémy v řádu spekulativním i v řádu praktickém a má formující a osvobozující sílu, pokud jde o aspirace a nepokoje naší doby. Od něho tedy očekáváme, že v řádu spekulativním zachrání hodnoty rozumu a v řádu praktickém (nakolik to závisí na filosofii) hodnoty lidské. Krátce řečeno, máme co činit s živým tomismem, nikoli s tomismem archeologickým. Musíme si uvědomit, že taková filosofie skutečně existuje a že klade určité požadavky.

Z toho pro nás vyplývá dvojí povinnost:

Musíme obhajovat tradiční moudrost a kontinuitu věčné filosofie (*philosophia perennis*) proti předsudkům moderního individualismu, nakolik miluje, oceňuje a hledá věci nové pro jejich novost a zajímá se o určitou nauku jedině potud, pokud představuje určitý výtvar, výtvar nové koncepce světa.

Musíme ukazovat, že tato moudrost je neustále mladá a tvořivá, že z její povahy vyplývá hluboká nutnost růst a neustále se obnovovat –

proti předsudkům těch, kteří by ji chtěli konzervovat v určitém stavu jejího vývoje a kteří neznají její bytostně dynamickou povahu.

II.

Metafyzika je nutně tradiční a stálá

2. Podle tomistické nauky o lidském vyučování je člověk živočich sociální především proto, že potřebuje, aby ho někdo vyučoval. Přitom umění učitele stejně jako umění lékaře je umění spolupracující s přírozeností, takže *hlavním činitelem* v díle vyučování není ten, kdo vyučuje, sděluje vědu druhému, kdo ji v něm vytváří, nýbrž rozum, intelektuální vitalita toho, kdo se učí, přijímá, to znamená ten, kdo si vědu aktivně osvojuje, dává jí v sobě vyrůstat. Avšak bez předávání pojmů vypracovaných lidskými generacemi by každý individuální lidský rozum postupoval ve zkoumání a objevování jen velmi málo. Tak se v této perspektivě zcela jasně ukazuje, jak nezbytná je tradice. Je zřejmé, že odmítat kontinuitu společné práce generací a předávání shromážděného pokladu znamená – především v řádu rozumu, poznání – odsuzovat se do temnoty.

Avšak není tento pohled, který se zdá tak jasný, v hrubém rozporu s fakty? Technika a přírodní vědy se vyvíjejí *substitucí*, nahrazováním jednoho druhým, a tento jev vypadá jako zcela obecný: železnice nahradila dostavníky, elektrické světlo nahradilo petrolej a olej, systém Einsteinův nahradil systém Newtonův, systém Koperníkův nahradil systém Ptolemaioův...

To nás velmi svádí k tomu, abychom zevšeobecňovali, abychom si mysleli, že tento způsob pokroku po právu vládne v celé oblasti duchovní činnosti. Což středověká filosofie nebyla nahrazena filosofií Descartovou? Descartes Kantem? Kant Bergsonem a kdoví kým ještě? Whiteheadem či Heideggerem? Až přišla nová materialistická filosofie, obnovený hylozismus, který se rozvíjí za diktatury proletařiátu...

A tak se pohoršujeme, pociťujeme jako urážku, když se mluví o poznání, které v dnešní době pracuje s týmiž základními pojmy, s týmiž principy jako v době Šankary nebo v časech Aristotela či svatého Tomáše.

3. Častokrát jsme na to odpovídali, že takový pohled je silně matoucí: zaměňuje umění filosofa s uměním krejčího nebo modistky. A kromě toho pro pravdu neplatí chronologické kritérium.

Nicméně jde o otázku, která si zaslouží hlubší zkoumání. Ukazuje se, že existují dva velmi rozdílné typy pokroku: jeden je vlastní moudrosti, druhý vědě o jevech.

„Tajemství“ a „problém“

4. Každá otázka, kterou klade věda, má dvojí aspekt: aspekt „tajemství“ a aspekt „problém“. (Tuto terminologii přejímám od současného francouzského filosofa Gabriela Marcela¹, ale užívám ji zcela odlišně.) Je tu „tajemství“ na straně věci, předmětu a jeho skutečnosti mimo mysl, a je tu „problém“ na straně našich formulací.

Pojem inteligibilního tajemství není rozporný, je to nejpřesnější způsob označení skutečnosti. Tajemství není nepřitelem, protivníkem rozumu, tento lživý protiklad uvedl do filosofie Descartes a karteziánský rozum – protiklad v idealistickém systému, v idealistickém klimatu ostatně nevyhnutelný. Sama objektivita rozumu je vrcholně tajemná; a předmět poznání je „tajemství“ uvedené do stavu inteligibility v aktu a rozumového poznání v aktu. Rozum se v poznání stává jinou věcí jakožto jinou, uvádí do svého nitra nevyčerpatelnou („transobjektivní“)²

¹ Srov. Gabriel Marcel, *Position et approches du mystère ontologique (Le Monde cassé, Paris, Desclée de Brouwer 1933)*; [česky: G. Marcel, *Stav ontologického tajemství a konkrétní se k němu přiblížení*, přel. J. Florian a F. Pastor, Stará Říše, Marta Florianová 1940].

² O termínu „transobjektivní“ viz mé dílo *Les Degrés du savoir*, kap. 3, s. 176n.

skutečnost, vitálně uchopenou jako objekt. Objekt je sama skutečnost. O rozumu stejně jako o víře je třeba říci, že jeho úkon není zaměřen k výpovědi, ale k věci, *non terminatur ad enuntiabile, sed ad rem*.³ Jeho potravou je „tajemství“: asimiluje jiné.

Není vlastním předmětem rozumu jsoucno? A jsoucno je tajemstvím buď proto, že je příliš bohaté co do inteligibility, příliš čiré pro náš rozum, jako ve věcech duchovních, anebo proto, že v sobě má něco, co se více či méně vzpírá inteligibilitě, něco, co v něm svědčí o nesusoucnu, jak je tomu ve vznikání, potenci, a především ve hmotě.

Povězme, že „tajemství“ je ontologická plnost, s níž se rozum vitálně spojuje a do níž se noří, aniž ji vyčerpává (kdyby ji vyčerpával, byl by Bohem, *ipsum Esse subsistens*, a původcem jsoucna). Vrcholným typem „tajemství“ je tajemství nadpřirozené, které je předmětem víry a teologie. Týká se božství samého, vnitřního života Božího, k němuž se rozum nedokáže pozdvihnout pouze přirozenými silami. S tajemstvím má ale co činit i filosofie a věda, avšak s jiným tajemstvím, s tajemstvím přírody a s tajemstvím jsoucna. Filosofie, která by neměla smysl pro tajemství, by nebyla filosofií.

Kde naopak najdeme čistý typ toho, co nazýváme „problém“? Čistým typem „problému“ je křížovka, rébus, puzzle.

Zde, v tomto krajním případě, není žádný ontologický obsah. Jde o rozumovou obtíž bez ontologického obsahu, o logickou obtíž, pojmový uzel, který jedna mysl vytvořila a druhá se ho snaží rozmotat. Když se jí to podaří, když tuto obtíž vyřeší, není už co poznávat, protože šlo pouze o to poznat, jak se onen uzel rozplétá. Když Oidipús uhodl hádanku, nezbyvalo mu než jít dále svou cestou a zanechat Sfingu za sebou.

„Problém“ je tedy pojmový komplex, vytvořený naším rozumem. Nejprve se zdá velmi zamotaný a má se rozplést. Mluvil jsem o čistém typu „problému“, ale aspekt „problém“ se může nacházet i v jiných případech, kde už není sám, ale spojuje se s aspektem „tajemství“.

³ *Sum. Theol.*, II-II, 1,2 ad 2 [*Theologické summy svatého Tomáše Akvinského druhé části druhý díl*, Olomouc, Edice Krystal 1938].

5. Tyto dva aspekty jsou přítomny v každém vědění, v každé činnosti poznání: „tajemství“ a „problém“ jsou *spojeny*. Vždy je tu „tajemství“, protože zde je vždycky přítomno v určitém stupni jsoucno, hlubina, hustota jsoucna, která se má proniknout. Vždy je tu „problém“, protože do jsoucna můžeme pronikat pouze pomocí pojmových formulí a ty se přirozeně splétají v problém, ježž je třeba vyřešit.

Avšak u různých druhů poznání a vědění *převládá* ten či onen aspekt.

Aspekt „problém“ přirozeně převládá tam, kde poznání je nejméně ontologické. Je to například tam, kde v poznání jde především o rozumové konstrukce zachycující smyslové danosti – jako ve vědění empiriologickém, tj. ve vědách o jevech. Aspekt „problém“ převažuje také tam, kde předmětem poznání jsou entity konstruované nebo rekonstruované rozumem, které sice mají základ v realitě, ale mohou být jak čistě ideální, tak schopné existence mimo mysl – jako v matematice. Převážně s „problémem“ se setkáváme také tam, kde se poznání týká konstrukcí mysli, jež spadají do oblasti praktického rozumu – jako v technice. Aspekt „problém“ převládá zejména v tomto posledním případě. V matematice a ve vědách o jevech je velmi patrný a ještě převažuje, velmi silný je tu ale také aspekt „tajemství“, zvláště v okamžicích objevů, zásadních změn nebo když vědění prochází krizí.

Aspekt „tajemství“ přirozeně převládá tam, kde poznání je nejvíce ontologické, kde se snaží poznat jsoucno v něm samém a proniknout – intuitivně nebo analogicky – tajemství jsoucna: tajemství bytí, poznání, lásky, tajemství skutečností čistě duchovních, tajemství první příčiny (zejména vnitřního života Božího). Aspekt „tajemství“ převládá v přírodní filosofii a ještě více v metafyzice (nejvíce v teologii).

Kde převládá aspekt „problém“, následuje jedno řešení za druhým, jedno končí, druhé začíná. Jde o lineární postup, v němž po sobě následují různé rozumové aspekty a ideální perspektivy, různé způsoby konceptualizace předmětu. A je-li první řešení neúplné (a tak je tomu vždycky), *nahradí* ho jiné. Podobně se pro člověka, který vykonává cestu, mění a střídají krajiny. Mysl tedy přechází sem a tam, pohybuje se od jednoho k druhému. Tento pokrok se děje *substitucí*, nahrazováním.

Kde naopak převládá aspekt „tajemství“, jde o to stále hlouběji pronikat do *téhož*. Mysl zůstává na místě, krouží kolem určitého středu, či spíše proniká čím dál více do téže hlubiny. Je to pokrok na místě, děje se *prohlubováním*. Intelekt se za stálého růstu rozumových sil, jak říká Jan od svatého Tomáše, neustále vrhá *vehementius et profundius*, s větší silou a do větší hloubky, na též předmět. Tak můžeme stále znovu číst tutéž knihu, stále znovu číst Písmo a pokaždé objevíme něco nového a pronikneme hlouběji. Je jasné, že v životě lidstva je podmínkou takového pokroku intelektuální tradice, nepřetržitá kontinuita nauky založené na principech, které se nemění.

Za těchto podmínek nejde přesně vzato o růst, při němž se jedna část přidává k druhé, a ještě méně o nahrazování jedné části druhou. Roste, či spíše prohlubuje se sám celek, nerozděleně a ve všech svých částech (všechny prostorové metafory jsou tu ovšem nedostatečné).

6. Lze rozlišit trojí způsob, jímž člověk může žít a zahánět svou žízeň. V prvním případě – zde převládá aspekt „problém“ – žízním, toužím poznat řešení svého problému. A když na svou otázku dostanu odpověď, netoužím už po stejné věci, ale po něčem jiném – a tak bez konce.

To jsou vody vědy. Užitečné a hořké.

V druhém případě – zde převládá aspekt „tajemství“ – žízním, toužím poznat skutečnost, odhalit jsoucno v té či oné podobě, proniknout jeho ontologické tajemství. A když ho poznám, má žízeň se utiší, a přesto nepřestávám žíznit po *téže věci*, po téže skutečnosti, která naplňuje a prohlubuje mou touhu. A tak utišuji svou žízeň bez ustání u téhož stále svěžího pramene a má žízeň nepřestává.

To jsou vody stvořené moudrosti. O této moudrosti můžeme říci: „Kdo mě jedí, budou ještě lačnět, kdo mě pije, budou ještě žíznit.“ (Sir 24,21)⁴

⁴ [Citováno podle *Jeruzalémské bible*, svazek XI., Praha, Krystal OP 2000, s. 98.]